

Мәшіүр Жұсіп

Шығармалары

Хақында

Кез келген казақ ақынын әлем әдебиеті дамуымен байланыста, сабактастықта қарастырган жен. Бұрынғы мыңжылдықтар туралы керегар пікірлер көп болғандыктан, әрі түрлі мұрагаттарда киль мәтіндер шаң басып, камауда тұншығып жатқандыктан, басы ашық дәлелденген соңғы мыңжылдықты алайық. «Кейінгі мыңжылдық басында әлем әдебиетіндегі ең шырқау биік саналарлық, бүкіл әлем әдебиеті дамуына өріс ашқан алып тұлғалар болды ма және ол кайда?»-десек, Жұсіп Баласағұнды (XI ғ.), Қожа Ахмет Иассауді (XII ғ.) елемеуге батылы баарлық билір қазір табыла қояр ма екен?! Бұл екі алыптың езі көп елдегі қатардағы ақындардың бірі емес, тек әлем әдебиеті көш бастаушысы болған көне түркі, яғни көне қазақ әдебиетінің мактаныштары екенін бүтін тәуелсіздік алған Қазақстан халқының біразы әлі білмese, ол біздің кеміллігіміз екені анық.

Мәшіүр Жұсіп сол Қожа Ахмет Иассауи еңбегін XIX ғасырдың езінде талдап, кейінгі қазақ тіліне аударып, бір томдық еңбек жазған адам. Мәшіүр Жұсіптің Қожа Ахмет Иассауден бастау алғаны оның мұна бір төрт жолдық шагын өлеңінде тұр:

*Болдық малай қарынга бір паралыз,
Жан пайдасын білмейтін жұзқарамыз.
Он шынжырмен бір итті байлай алмай,
Өмір бойы әүре бол біз барамыз.*

(«Мәшіүр Жұсіптің қырық алты жасында сөйлегені» өлеңдер шоғыры ішінде, Шығармалары, 4-том, Павлодар, ЭКО, 2004ж., 136.)

«Зер қадірін зергер біледі»-деп тегін айттылмаған. Поэзияны зерттеу шілін бір жыл түгіл, 10 жыл аздық етеді. Мен 40 жыл бойы іздене жүріп, жеткен өрісім тұрғысынан мынаны батыл айта аламын: біріншіден, өлеңде келтірілген «қарын» сөзі мағынасы кең - ол ашқездіктің, тамаққа тоймай құнығуды андатып тұр. * Осы жерде «ит» ұғымы да алмастыру (метонимия) тұрғысынан * ауыспалы мағынада берілгенін, «ит наспіні» - деп альнып, «нәпсіні» сөзі өлең ырғағы, буын, бунақ саны үйлесімдегі заңына бейімделіп қыскарғанын, сөйтіп «ит» сөзі мағынасы кеңейгенін ес- * керу керек. Сөзбе-сөз ұғынсақ, бір итті байлауға жарты сағат, не * одан аз уақыт кететіні және оған бір арқан, не бір шынжыр да * жеткілікті екені белгілі. Ал, өмір бойы бір кісі емес, бір топ адам- * нын, бір емес, он шынжырмен сол итті байлай алмауының мәні * орасан! Ол адамадр арасында нәпсіге еру, ашқездікті, дүниес- * корлық, қанағатсыздық, біреудің еңбегін жеу арқылы қабын- * даган ұтсыздықтың бәрін бір ғана «ит» сезіне, яғни «ит наспіні» * ұғымына сыйғызыу жүзеге асканын көрсетеді.

Ал, наспіні ауыздықтамаудың қаншалық катерлі екенін әлем әдебиетіндегі Қожа Ахмет Иассауден асып кім соншалықты асерлі бейнелеп ед?!

Мәшіүр Жұсіп болса, тек бұл өлеңде емес, екінші бір туындысында да бұл ұғымды әрі өрістетіп, яғни оны қазақтың ұлттық накышы тұрғысынан бейнелеген:

*Жаяу қыл, наспінді атқа мінгізбей-ақ,
Міне қалса, жортқызын, жеселгізбей бақ.
Өзін-өзі бағуга көп ал керек,
Көз соңынан көңілді жүргізбей бақ!*

(«Нәпсінді атқа мінгізбей» өлеңі. Бұда сонда, 118б.).

Зерделейікші, ағайын, бұрынғы көшпелі қазақ тұрмысы көзімен қарасақ, ол кезде мына автокөліктер жок, ауыл-ауылдың арасы ен кемі 10 шакырым, соған жаяу бару мүмкін еместігі белгілі. *
Демек Жаяу Мұса тегін зарлаган жок, қазақ үшін мінеттің аты болмауы - үлкен бакытсыздық, ол көрші ауылға бара алмай, қотан күзеткен көрі төбеттің күнін кешеді. Ендеше нәпсін жаяу кыл деудің өзі адамның бауды ғана мақсат тұтқан сезіміне қаншалық шектеу кою керектігін сол кездегін адамдар санасына, ұлттық өрнекке сай қолданып, аз сөзге көп мағына сыйғызыу үлгісі. Ол аз болса, атқа мінгенде, оны жортқызып, желгізбеуде де көп мән жатыр. «Жарайды, айталық атқа міндің, яғни нәпсіге жол бердің, бір кілем алдың, сонымен тоқта, сол кілемді он, жұз етіп, көбейте беріп қайтесін, ертең өлмейтін адам жок, керге бірге жетесің бе?»-деген тәрізді ойға жетелейді автор. Себебі атқа мінгенде, жай аяңмен жүрсе, онда жаяу адамнан көп оза да алмас еді. Демек жедел жүруді мақсат еткендердің желип, жортуга салынатыны да сол кездегі қазақ түсінігіне соншалық жүгіртейік. *
Ал, арак ішкісі келгенді, зинақорлыққа елігіп алғанды, парамкорды жүгендеп көр, оларды бағып көр. «Ақшага, байлыққа көз қызыгуы мүмкін, бірақ соның жетегіне ерме!» - деген идеяны «Көз сонынан конілді жүргізбей бак»- жолы тамаша ашып түр емес пе?

Мәшнүр Жүсіптің қатардағы көптің, бірі емес, ірі суреткер ақын екенін аша түсу үшін, соңғы өлеңнен тағы 2 шумақ келтірейік:

Нәпсінің кім құтылар хайласынан,
Залалы асып кетер пайдасынан.
«Білімді, зерек адам болам!»-десең,
Қара өзіңді басқаның айнасынан.
... Қалмасын жерде десең айтқан сөзің,
Озіңдің өз бойында болсын кезің!
«Сөзіммен халым амал қызын!»-десең,
Амал қыл өз сөзіммен әуел өзің!
(Буда сонда, 118-119б.).

Міне, «басқаның айнасынан»-өзіне карауды алсақ, «айна» сөзі мағынасы көп кеңейгенін, аз сөзге көп жүк артылуын, белгілі бір ойды неғұрлым әсерлі жеткізу үлгісін көреміз.

/Жалғасы келесі санда/

/Жалғасы. Басы откен санда/

Ал, «Өзінің өз бойында болсын көзің» - дегенге келсек, мұндағы көзді әдептегі көз шенберіне сыйғыза алмаймыз. Қазіргі тұным жетістіктеріне иек артсақ, ете жетілдірілген фотоаппарат арқылы, сезіші шлендерларда беймәлім құбылыстар түсетін, оның бар екенін жетілген сезіші құралдар тіркесе де, біздің көзіміз көрмейтін анықталдығой. Сонымен бірге қазіргі жетілдірілген аспаптар біз ести алмайтын дыбыстарды жазып ала бастады емес п? Демек біздің қазіргі көріп, көрсетіп жүргеніміздің бәрі бір өлшем де, біздің көре алмайтынымыз басқа өлшемдер екені дау тудыра ма? «Мәшінүр Жүсіп - зулие»- деп тегін айтылаған болар. Оған оның денесінің 1931-1952 жылдар арасында 21 жыл бойы шірімейі бір дәлел болса, жай адамдар көзіне көрінбейтіндерді көре білгенин анықтайтын әнгімелер екінші дәлел. Міне, осы деңгеймен өлшесек, мұнда жай адам көзіне көрінбейтін құбылысты көрерлік үшінші бір

көз

ту-
ралы ай-
тылаған деп есептеуге болады.

Немесе мына бір жолдарға көніл бөле-
йік:

Шайтанның шамаң келсе, сындыр бе-
лін,

Ол иттің керек қылма жауын, елін.

Бір іске өкінбейтін деп ойласаң,

Нәпсінің достық айтқан алма тілін!

(Сонда, 1176.)

Осындағы соңғы тармактардағы нәпсі тілін алмауды поэзияға тән шарттылық, адамның ішкі жан дүниесіне терендеу үлгісі десек, шайтанның белін сындыруды әрі шарттылық дей отырып, күн мен айданын, тау мен төбенің өмірде нақты бар екені тәрізді шайтанның да халық кия-

Тұқ қоймай өтірігімнен талап алып,
О да алдан көрінгенде, дәміп татар.

Базарга алып барсаң нең қалады,
Караумен әр нәрсеге коз салады.
Білмейтін күншілдіктің қадір құнын,
Оқыған көп оқуды молда алады.

Шаршарсың базар барсаң, басын
қатып,
Сойлеп тұр өз білгенін әркім шатып.
Жұрт билейтін ұлықтар таласумен,
Зорлықты алады пұлға сатып.

Неге болыс болады малын шашып,
Қашан болып шыққанша
жанталасып.
Текке тының біреууге кім береді,
Зорлықпенен алмаса уқімі асып?!

Қарсы келсе бетіне, басын шайнар,
Күнсыз, пұлсыз кедейдің соры қайнар.
Өзі апарып ұлықта тыгар малын,
Ішпес, жемес, шық бермес
Шыгайбайлар.

Біреуден біреу пұттап май алады,
Біреу-қой, біреу тайынша, тай
алаады .

көретін өрік-мейіз де бар. Шай құйылған кеселер келіп, босаган ыдыстар жоғары көтеріліп, ауамен қалқып есіктен шығып кете берді. Олардың кайдан келіп, кайда кетіп жатқанын түсінбеген Төле-байдың коркып, дұрыс тамактана алмай отырганын сезген Мәшінүр Жүсіп:

-Корықпай, ішіл-жеп, тойып алындар,- деп, коніл қалағанын жеп отыра берді.

Тамактанып алған соң, Мәшінүр Жүсіп тага бір қысқа дұғаны оқығанда, алда-рындағы жаюлы тұрган дастарқан көзден ғайып болады. Мәшінүр Жүсіп бала-ларын ертіп жолға шығады.

Жолшыбай:

-Жана ештене үқпаган боларсындар, бізді тамактандырган жын-перілер ғой,-дейді.

Мәшінүр Жүсіптің жын-перілерді өз ырқына қөндіріп, өзі қалаған тағамдарды алдырып, дастарқан жайдыруы, әрине, адам нанғызыз гажайып іс». (Мағлұмат-и Мәшінүр Жүсіп Көпееев, Караганды, Болашак, 2006 ж. 206.)

Мұндай әнгімелер ете көп. Алдағы

уақытта олардың
б ә р і н -
белгі-
лі бір

Мәшінүр Жүсіп шыгармалары хақында

ж Ү -
йеге түсіріп, ғалымдар назарына ұсын-
бақ жоспарымыз бар. Бұған тек мемле-
кет тарапынан қамкорлық жасалып, алда
келе жатқан Мәшінүр Жүсіптің 150 жыл-
дық тойына көзірден бастап кіріс баставу
керектігіне жүртшылық назарын аудар-
тумен сөзімізді аяқтаймыз.

Қ.П.Жүсіп (Мәшінүр Жүсіп),
С.Торайғыров атындағы Павлодар
мемлекеттік университеті қазақ
филологиясы кафедрасының
менгерушісі, филология
ғылымдарының докторы, профессор

лымен ойдан алынбағанына, онын бар уақытта, бар жерде адам баласымен бірге жағаласып, жарғыласып катар өмір сүріп келе жатканына назар аудартқымыз келеді. Маселен, Құранда да, Інжілде де әйел адам бойына бала біткеннен кейін 40 күн өткен соң, перштенің жанды экеп салатыны айтылып келгені мәлім. Қазір 42 күннен кейін іштегі балада қозғалу бар екені ғылым жүзінде анықталып сөз бола бастады. Міне, бұл Құранда айтылған 40 күннің тегін еместігін, машинаның моторын алып тастаса, не ол мотор сөндірлсе, машина журмейтіні тәрізді жаны алынған адам да кимыл жасай алмайтынын дәлелдейді. Ал, жан алатын әзірейліді көру мүмкін бе десек, оған да Мәшінүр Жүсіп әңгімелеріне зейін қою арқылы көз жеткізуге болады. Адам өлөр кезде сол үйдегі мысық пен иттің ерекше мазасыздану да тегін емес. Перштенің жай адамға көрінбей келіп жан салатынын, не жан алатынын ойдан шығарылған қиялдың жемісі емес, ақиқаттың өзі деуге қазір негіз тољық.

Мәшінүр Жүсіптің аз сөзге көп мағына сыйғызытын суреткер ақын екенін дәлелдеуге мына бір екі тармақты қоса келтірейік: «Абыройым төгілмесін!»- деп ойласан, Үяттан қолшатыр қып ал басына!» (Бұда сонда, 1176.)

Тек жеке сурет, жеке деталь емес, белгілі бір лирикалық кейінкір мүсіндеудегі ақын шеберлігін дайектеу үшін, оның «Шайтанның саудасы» оленине көңілбелейік. Олена фабуласы мынадай: бірде Файса (Иисус) пайғамбар шайтанимен ұшырасып, оның базарда не сататынын сұрайды, сондагы шайтан жауабынан сол кезде адамдар санасында үстемдік еткен теріс сипаттар әсері көрініп тұр:

-Базарга айдан барып салсам қатар,
Алдымен жетіп келер алыпсатар.

ген.

Мәшінүр Жүсіптің әулие екендігіне келер болсак, оның денесінің 21 жыл бойы жатуы ғана емес, өз кезінде және өзінен кейінгі не боларын өлеңмен сойлегені Мәшінүр Жүсіп шығармаларын бізге жеткізуші қазір Баян селосында тұратын Төлеуберген Алдабергенов (1932 ж. туған) мұрағатына т.с.с жазғандарына сүйеніп көз жеткізуге болады. Біз сол көп әңгіменің біреуіне ғана көңіл бөлмекпіз, яғни жақында Қарағанды қаласында жарық көрген бір кітапқа (автор Мәшінүр Жүсіп шебересі Әсет Пазылов) назар аудартқымыз келеді:

«Мәшінүр Жүсіп бір күні Баянаулаға бармак болып, жанына баласы Шарафиден мен сүйікті немересі Төлеубайды ертіп, ат-арбасына атын жегіп, жолға шығады. Бозбай деген жерден аса бергенде немересі:

-Шөлдедім, -десе керек. Сонда Мәшінүр Жүсіп:

-Алдымызда тұрған бір үйге барайық, сонда сендерді бір ауқаттандырып ала-йын,-деп өзі бастан бір иесіз үйге алып келеді. Үйге такай бергенде Төлеубай:

-Ата, біздің алып шықкан тамағымыз жок кой,-дейді.

-Қазір не көрсөндер де үндемендер, ештеге сұраманлар, асықпай әлденіп алып, сапарымызды жалғастырамыз, -деп, Мәшінүр Жүсіп, тебесі құлаған екі болмелі үйге алып келеді. - Өзі бірінші кіріп, жерге жаңаасын отырады. Атын байлаң, сонынан балалар да кіреді. Сол уақытта атамыз бір дұнаны оки баставарды. Кенет өзінен-өзі, алдарына дастар-кан жайылады. Ұстап келе жаткан тірі жан көрінбес де ет салынған табак, түрлі-түсті тағамдарға толы ыдыстар келіп дастарқанға койылды. Атамыз жаксы

Арнау

Жүсіп дарын

Алтынышы жыл, Қарашаның күні сенбі.
Дүбірлі той қауыштырды дүйім елді,
Мәшінүр ата кесенесін көреміз деп
Жұрт ағылды Ескелдіге тұган жері.

Мәшекеңе ерекше зерде берген
Дарыған бұл қасиет тұган жерден,
Иран, парсы, арабтың тілін біліп
Шығыстың інжү маржан сөзін
терген.

Бұхар жырау жырларын жатқа білген
Жеткізген бүгінгіге ана тілмен,
Коржыныңда архивтің сақтаулы екен
Шығармалар жинагы қорға кірген.

«Қара месіт» сырлары ашылуда
Еңбектері халқы үшін басылуда,
Шукіршілік, кітаптары шығып жатыр
Оқуға оқырман ел асыруды.

Мәшекең ұлы Абайдың жалғасы екен
Жас жағынан Шәкәріммен құрдас екен,
Үрнегина «қара месі» дәлелден түр
Атына сай атагын Мұса берген.

Болашактың не боларын пайымдаган
Шындықты тұра айтудан
тайынбаган,
Өтерін бұл фәниден ерте біліп
Тірісінде жатар жерін дайындалған...

Отсе де, содан бері ғасыр жарым
Таң қалдырып, ойға салар адам жанын,
Бас іш әруағыца тәу етеміз
Мәшінүр ата, қазақтың Жүсіп дарын!

Жексебай Әбсәләмұлы,
Екібастұз қаласы

